

ТУРКФРОНТНИНГ АРМАН ТИЛИДАГИ ҲАРБИЙ ГАЗЕТАСИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10198532>

Алижон Итолмасович Сафаров

Ўзбекистон Журналистика ва оммавий коммуникациялар университети,
Босма ОАВ ва ноширлик иши факультети, Ҳарбий ва спорт журналистикаси
кафедраси мудири,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Аннотация: 1919 йилда Туркистондаги Каспийорти fronti сиёсий бўлими ҳузуридаги миллий шўъба томонидан Полторацк (ҳозирги Ашхобод) да арман тилида “Шефор” (“Горнист”), туркман ва озарбойжон тилларида “Садои фуқаро” номли ҳарбий газета чоп этилади. Мазкур мақолада шўролар маҳаллий тилларда ҳарбий газеталар чиқаришига нима учун эътибор қаратгани, бундан қандай мақсад ва муддаолар кўзлангани таҳлил этилади ва муаммога ечим изланади.

Калим сўзлар: Туркистон, “Шефор”, “Садои фуқаро”; “Горнист”, ҳарбий, газета, наир, совет, армия.

Abstract: In 1919, the national branch of the political branch of the Caspian Front in Turkestan published a military newspaper called "Shefor" ("Gornist") in Armenian, and "Sadoi fuqaro" in Turkmen and Azerbaijani languages in Poltoratsk (now Ashgabat). This article analyzes why the Soviets paid attention to the publication of military newspapers in local languages, what goals and objectives were intended, and a solution to the problem is sought.

Keywords: Turkestan, "Shefor", "Sadoi fuqaro", "Gornist", military, newspaper, publication, Soviet, army.

“Ўзбекистонда ижтимоий фанлар” журналининг 1967 йил 2-сонида П.Агапов муаллифлигидаги “К истории военной печати в советском Туркестане” сарлавҳали мақола эълон қилинган [4;40]. Илмий мақолада муаллиф 1919 йил 25 июлда Каспийорти fronti сиёсий бўлими ҳузуридаги миллий шўъба томонидан Полторацк (ҳозирги Ашхобод) да арман тилида “Шефор” (“Горнист”) номли ҳарбий газета чоп этилгани ҳақида маълум қилади. Шунингдек, тахминан шу даврда мазкур бўлим туркман ва озарбойжон тилларида “Садои фуқаро” номли ҳарбий газетани нашрдан чиқаргани келтириб ўтилади. Олим туркменистонлик тадқиқотчи М.Аннақурдовнинг фундаментал ишига иқтибосан бу хусусда маълум қилади [1;111].

Шўро тузуми нега айнан шу даврда Туркистонда ҳарбий нашрлар чоп этишга, хусусан маҳаллий тилларда газеталар чиқаришга эътибор қаратди, деган савол бизни ўйлантирди. Бунга аввало П.Агаповнинг мақоласидан ҳамда диссертация авторефератидан жавоб излашга уриндик. Мақолада бунга қуйидаги сабаблар келтириб ўтилган:

Туркистонда қизил армия ҳарбий қисмларини ташкил этиши ва мустаҳкамлаши;

туркистонлик жангчиларнинг сиёсий тарбиясини мустаҳкамлаши;

туркистонлик жангчиларни аксилинқилобий қуролли кучларни янчиб ташлашга сафарбар этиши.

П.Агапов диссертацияси авторефератидаги маълумотларга эътиборни қаратсак, саволга янада аниқроқ жавоб топилгандек бўлади [2;11]. Масалан, тадқиқотчининг келтиришича, қизил армиянинг “Красный фронт” газетаси 1919 йил 26 май сонида Туркистон марказий ижроий қўмитаси (Туркцик) нинг “Қизил Совет Туркистони хавф остида” (Красный Советский Туркестан в опасности!) номли мурожаатни чоп этади. Шўролар мафкураси руҳи билан суғорилган мазкур ҳужжат “Барча совет ҳокимияти ҳимоясига, ҳокимият ишчилар, камбағал крестьян ва деҳқонларга!” деган даъват, қизил шиор билан яқунланган. Материал большевиклар коммунистик партиясининг (ЦК РКП (б)) шарқий фронт билан боғлиқ ҳолат бўйича қабул қилинган тезиси ижроси юзасидан тайёрланади. Партиявий руҳда қизил аскарларга нашр орқали баландпарвоз мурожаат йўлланади. Газетанинг 1919 йил 6 июнь сонида эса “Сўз Қизил Туркистон мусулмон йўқсилларига” (Слово к мусульманскому пролетариату Красного Туркестана) номли материал чоп этилади. Унда ҳам шундай руҳ акс этади. Яъни туркистонлик мусулмон йўқсиллар кўнгилли равишда қўлига қурол олишга, катта оғалари билан елкама-елка туриб, қизил армия сафида қаттол душманга ҳал қилувчи зарбани беришга даъват қилинади.

Туркфронт томонидан чоп этилган яна бир нашр “Горнист” эса 1919 йилнинг 29 июндаги сонида чоп этилган мақолада Каспийортидаги маҳаллий аҳолини қизил армия сафига кириш ва уни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга чақиради [2;11].

Келтириб ўтилган мисоллардан ҳам кўриниб турибдики, миллий озодлик ҳаракати авж олган даврда Туркистон ҳудудида чоп этилган ҳарбий нашрлардан ҳукмрон мафкура асосан ташвиқот қуроли сифатида фойдаланади.

“Садои фуқаро” номли ҳарбий газета қачондан бошлаб нашр қилингани номаълум. Муҳаммад Дурди Аннақурдовнинг тахминича, мазкур газета 1919 йилнинг 12 августида чоп этилади [1;111]. Бироқ бу ҳақда тарихий, илмий

манбалар билан тасдиқланган маълумот учрамайди. Тарих фанлари номзоди П.Агапов келтиришича, Каспийорти fronti инқилобий кенгаши сиёсий бўлимнинг 1919 йил 6 августдаги буйруғида шундай ёзилган: “мусулмон шўъбаси мудирлари билдиргисига мувофиқ “Садои фуқаро” мусулмон газетаси менга қарашли сиёсий бўлимнинг ходимлари ўртоқ Агавачкулжавазов ва Ўроз Дурди Қулиев томондан жорий йилнинг 1 августидан бошлаб чоп этилади” [4;40].

Мазкур газетанинг вазифалари хусусида Туркменистон матбуотининг кекса ходимлари Я.Носирий ва Г.Хусаиновларнинг хотираларида учрайди. Хусусан, Г.Хусаиновнинг фикрича, нашрдан кўзланган асосий мақсад эндигина мустақамлана бошлаган совет ҳокимиятини, камбағаллар ва миллий контингентдан тузилган қизил армия қисмларини меҳнаткашлар ўртасида оммалаштириш бўлган.

Я.Носирийнинг маълум қилишича, дастлаб “Садои фуқаро” газетаси редколлегиясини Туркфронт сиёсий бўлимнинг мусулмон шўъбаси ташкил этади. 1919 йил 1 декабрдан бошлаб нашр Ашхободдаги вилоят мусулмон бюросининг матбуот органига айланади.

“Садои фуқаро” газетаси катта ўлчамда икки саҳифада чоп этилади. Вилоят мусулмон бюроси мудирининг келтиришича, газета 1920 йил январь ойида 800 нусхадан 2 марта, феврал ойида эса 1000 нусхадан 8 марта чоп этилади [1;111].

Муҳаммад Дурди Аннақурдов газетанинг 1920 йил 15 январдаги 2-сонини ўрганиб, нашр нафақат туркман, балки форсий ҳамда арабий сўзларга бой озорбайжон тилида чоп этилганини ёзади. Шу сабабли ҳам “Садои фуқаро” газетасини оддий туркман меҳнаткаш халқининг ўқиши қийин бўлган. Газета 1920 йилнинг апрелигача чоп этилади.

Мақола бошида келтириб ўтилган “Шефор” газетаси ҳақидаги маълумотлар П.Агаповнинг мақоласида учрайди[4;40]. Олим асосий маълумотни газетанинг бош муҳаррири Н.Сарқисянцга таянган ҳолда келтиради [5]. Н.Сарқисянц Каспийорти fronti ҳарбий инқилобий кенгаши ҳузуридаги сиёсий бўлим органи ҳисобланган “Горнист” газетасида фаолият юритган. Қизил армия Марвни ишғол этганидан кейин арман миллатига мансуб аҳолини совет ҳокимияти тарафига оғдириш учун Сарқисянцга варақалар чиқариш топшириғи берилади. Арман тилидаги варақалар 1919 йилнинг 15 июлигача чоп этилиб, кенг ташвиқот ишлари олиб борилади. Шундан кейин, аниқроғи 1919 йилнинг 25 июлидан бошлаб “Шефор” газетасини чоп этишга сиёсий бўлим томонидан қарор қилинади. Нима мақсадда арман тилида газета

чоп этила бошланди? Тахмин қилиш мумкинки, газета орқали ташвиқот шўролар учун улкан самара берган. Шу сабабли коммуникатив таъсирни ошириш учун навбатдаги қадам ташланган. Олим П.Агапов эса “Шефор” газетасини чоп этишдан мақсадни асосий ташкилотчи бўлган сиёсий бўлим маълумоти орқали тушунтиради. Яъни “Горнист” газетасининг 1919 йил 17 октябрь сониди берилган материалда Каспийорти fronti сиёсий бўлими бошлиғи буни синфий курашнинг асл моҳияти, коммунистик партия кўзлаган мақсади ва танлаган йўлини арман ишчиларига чуқурроқ сингдириш билан изоҳлайди. Сарқиянцнинг маълум қилишича, Каспийортидаги арман меҳнаткашлари “Шефор” газетасини зўр қувонч билан кутиб олишган. Буни газета чоп этилгач, таҳририятга келган кўплаб хатлар ҳам исботлайди.

Хўш, “Шефор” мақсадига ета олганми? “Горнист” газетасининг 1919 йил 17 октябрь сониди берилган мақолада ёзилишича, қисқа вақт ичида инқилобчи арман ёшлари ва ўқитувчиларидан иборат фаол аудитория юзага келган. Яъни жамоатчи мухбирлар шаклланади. Аҳолининг фаол қатлами бўлган ёшларнинг, илғор қатлами бўлган зиёлиларнинг онгига нашр тез суръатда кириб бордими, демак мақсад йўлида катта қадам ташланган. Саволга шу фактнинг ўзи орқали жавоб бериш билан чекланса бўларди. Аммо яна бир факт эътиборни тортди. Мақолада келтирилишича, қисқа вақт ичида газета саҳифаларида 23 та бош мақола, 77 та мақола, 14 та беллетристик материал, 12 та фельетон, 7 та шеър чоп этилади. Маълумот ўрнида айтиш керакки, “Шефор” нинг жами 29 та сони чоп этилади. Бош мақолалар сони мисолида фикр юритиб кўрсак, ахборот маконида муҳораба аёвсиз бўлганини англаш мумкин. 29 та сониди 23 та бош мақола эълон қилинганини қандай изоҳлаш мумкин? Бу нашрнинг деярли ҳар бир сониди газетхонларга кенг тарғибот, ташвиқот олиб борилганини, ижтимоий фикрда шўролар мафқураси ҳақ эканига ишончни мустаҳкамлашганидан далолат эмасми?! П. Агаповнинг ёзишича, “Шефор” газетаси нусхалари сақланиб қолмаган. Аммо ундаги материаллардан айримлари “Горнист” газетасида кўчириб босилади. Масалан, Н. Сарқиянц муаллифлигидаги “Бизнинг йўл” мақоласини олайлик. Мақолада муаллиф совет Россияси халқларининг янги ҳаёт учун машаққатли ва қаҳрамонона йўлини улуғлайди, барча миллатлар ишчи ва деҳқонларининг биродарлик иттифоқи заруратини таъкидлайди. Яъни мақоланинг асосий ғояси совет тузумини, шўролар танлаган йўлни жамоатчиликка кенг тарғиб қилишга қаратилади.

Туркман тилида ҳарбий газета чоп этилишини тушунса бўлади. Аммо нега арман тилидаги нашрга эҳтиёж туғилди? Интернет манбасида келтирилишича, 1901 йилда Ашхободда тахминан 36,5 минг аҳоли бўлиб, уларнинг 11,2

мингини форслар, 10,7 мингини руслар, 14,6 мингини эса арманлар ташкил этган [6]. Шаҳар аҳолисининг асосий қисми арманлардан иборат бўлган.

Россия ташқи ишлар вазирлиги ҳузуридаги таҳлилий марказ директори Андрей Казанцевнинг фикрича, 1917 йилдаги инқилобга қадар Туркменистонда Туркистон генерал губернаторлиги алоҳида Каспийорти ўлкасини ташкил этиб, ҳозирги Озарбойжон ҳудудидан арманларни оммавий равишда Ашхободга кўчиради [7]. Демак, нега Ашхободда арман тилида ҳарбий газета чоп этилганига мазкур омил орқали жавоб берса бўлади. Аммо яна бир манбага кўз югуртириб, хулоса чиқаришга ҳаракат қилдик. Яъни “Ўзбекистоннинг янги тарихи” китобида шундай ёзилган: “Эргаш унинг талабларини бажаришдан бош тортгач, Перефильев Кўкон шаҳрини 12 замбаракдан ўққа тутди. Кундуз соат бирда бошланган ўқ ёмғири шомгача шаҳарни вайронага айлантирди. Аммо шунга қарамай мухториятчилар таслим бўлмадилар. Шаҳарни қизил гвардиячилар, австро-венгер ҳарбий асирлари ва арман бирлашмалари (дашноқлар) дан ташкил топган совет кўшинлари ҳужумидан уч кун ҳимоя қилдилар... Қизил гвардиячилар, айниқса арман дашноқлари кўп ваҳшийликлар қилиб, шаҳарни талон-тарож қилдилар ” [3;66-67]. Келтирилган мисолдан кўриниб турибдики, Туркистондаги миллий озодлик учун курашни бостиришда қизил армия сафида арман дашноқларидан ташкил топган бўлинмалар бўлган. Демак, фитна санъатини пухта эгаллаган шўролар қизил армиянинг Каспийорти fronti бўлинмаларини туркийларга тарихий адовати бўлган арман миллатига мансуб фуқаролар, хусусан дашноқлар ҳисобига мустаҳкамлашдек вазифани ўз олдига қўйган ва бунда энг катта тарғибот воситаси сифатида газетадан унумли фойдаланган. Биринчидан “Горнист” газетасида фаолият юритган Саркисянцнинг арманларни совет ҳокимияти тарафига, қизил армия сафига ўтишини тарғиб қилувчи варақалар чиқаргани, иккинчидан арман тилидаги ҳарбий газетага бош муҳаррир бўлиб, миллатдошларини “янги ҳаёт учун” қаҳрамонларча курашга чақиргани буни исботлаб турибди.

Ўзбекистон миллий энциклопедиясида келтирилишича, “горн” немисча сўздан олинган бўлиб, мис пуфлама мусиқа чолғуси ҳисобланади [8]. Ушбу пуфлама созни чалувчини эса “Горнист”, яъни “горнчи” дейишади. Арман тилидаги газетанинг номидан ҳам кўриниб турибдики, “Шефор” (Горнист) шўро мафкураси “куйчиси”, “чолғучиси” бўлган.

Хулоса қилиб айтганда, Туркфронт томонидан чоп этилган “Садои фуқаро” ва “Шефор” ҳарбий нашрлари шўро мафкураси буюрган куйни чалган, аниқроғи куйидаги мақсадларга хизмат қилган:

советлар сиёсати тўғри эканлигига жамоатчиликни ишонтириш;
маҳаллий аҳолида шўро душманларига қарши нафратни шакллантириш;
кизил армия сафларини маҳаллий аҳоли ҳисобига бутлаш ва мустаҳкамлаш;
Туркистон миллий озодлик ҳаракатига қарши кураш.

Фойдаланилган адабиётлар (REFERENCES)

1. Аннакурдов. М К истории коммунистической печати в Туркменистане, Ашхабад, Госиздат ТуркмССР, 1958, С-205.
2. Агапов П.В. Военная печать Туркестана в годы гражданской войны (1918-1920 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Т., 1967. –С. 27.
3. Ўзбекистоннинг янги тарихи, К.2. Ўзбекистон совет мустамлакачилик даврида. Т., “Шарк”, 2000. - Б.688
4. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар” журнали, 1967 йил 2 сони, 40-бет
5. “Горнист”, 1919 йил, 17 октябрь.
6. <http://sobesednikam.ru/panorama/item>
7. <https://ru.armeniasputnik.am/20170211/armyanskiy-gorod-ashkhabad-6370809.html>
8. <https://www.ziyouz.com/>
9. САФАРОВ, А. И. (2020). EXPRESSION OF THE PURPOSE OF THE AUTHORITARIAN REGIME IN MILITARY PUBLICATIONS (on the example of military publications during the Soviet era in Uzbekistan). *Иностранные языки в Узбекистане*, (1), 156-171.
10. САФАРОВ, А. И. (2021). THE ROLE AND IMPORTANCE OF MILITARY JOURNALISM IN THE MEDIA SPACE. *Иностранные языки в Узбекистане*, (1), 161-179.
11. ЖУРНАЛИСТИКИ Р. И. З. В., МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ В. ҲАРБИЙ ЖУРНАЛИСТИКАНИНГ МЕДИАМАКОНДАГИ ДОЛЗАРБ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. – 2021.
12. САФАРОВ А. И. ҲАРБИЙ НАШРЛАРДА МУСТАБИД ТУЗУМ КЎЗЛАГАН МАҚСАД ИФОДАСИ. – 2020.